

**QARABAĞ HAQQINDA TARİXİ
FAKTLAR**

**HISTORIC FACTS ABOUT
GARABAGH**

**ИСТОРИЧЕСКИЕ ФАКТЫ О
КАРАБАХЕ**

QARABAĞ AZADLIQ TƏŞKİLATI
ORGANIZATION OF LIBERATION OF GARABAGH
ОРГАНИЗАЦИЯ ОСВОБОЖДЕНИЯ КАРАБАХА

Redaksiya heyəti: Akif Nağı, Novruz Novruzbəyli, Tahir Məmmədli, Fəridə Əsgərova, Arzu Qasımova, Heyran Muradova, Gülnar Məmmədli, Şahmar İbrahimov, Salvar Musayev.

Editorial board: Akif Nagi, Novruz Novruzbeyli, Tahir Mammedli, Farida Askerova, Arzu Kasumova, Heyran Muradova, Gulnar Mammedli, Shamar Ibrahimov, Salvar Musaev.

Редакционная коллегия: Акиф Наги, Новруз Новрузбейли, Таир Маммедли, Фарида Аскерова, Арзу Касумова, Хейран Мурадова, Гюльнар Маммедли, Шахмар Ибрагимов, Сальвар Мусаев.

QAT (Qarabağ Azadlıq Təşkilatı). Qarabağ haqqında tarixi faktlar. Bakı, 2009, 56 səh.

OLG (Organization of Liberation of Garabagh). Historic facts about Garabagh. Baki, 2009, 56 pages.

ООК (Организация Освобождения Карабаха). Исторические факты о Карабахе. Баку, 2009, 56 стр.

**Broşur Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında
Qeyri-Hökumət Təşkilatlarına Dövlət Dəstəyi Şurasının maliyyə
yardımı ilə tərcümə edilmiş
və çap olunmuşdur.**

**The brochure is translated and published by financial
support of Council for State Support to non-governmental
organizations attached to President of
Azerbaijan Republic.**

**Брошюра переведена и опубликована при финансовой
поддержке Совета Государственной помощи
Неправительственным организациям при Президенте
Азербайджанской Республики.**

QARABAĞ HAQQINDA TARİXİ FAKTLAR

Ermənilərin Dağlıq Qarabağı ələ keçirmək cəhdləri gəlmə və torpaqsız xalqın ərazi iddialarının tərkib hissəsidir. Müxtəlif ölkələr gəlmə xalqların bu cür iddiaları ilə dəfələrlə rastlaşmışlar. Bu tarix üçün yeni bir hadisə deyildir. Ermənilər də Cənubi Qafqazda, o cümlədən Azərbaycanda yaşamamış, bu ərazilərə sonradan və tədricən başqa ölkələrdən gəlmiş və yaxud gətirilmişlər. Qarabağda həmişə Azərbaycan tayfaları yaşamış və bu ərazi Azərbaycan dövlətlərinin tərkibində olmuşdur. Qarabağ hər dövrdə bütöv ərazi vahidi olmuşdur. "Dağlıq Qarabağ" ifadəsi isə XX yüzillikdə Sovet Rusiyasının rəhbərliyi tərəfindən uydurulmuşdur. Qarabağ əraziləri qədim dövrdə "Arsax" adı ilə ("Arsax" sözü qədim türk tayfası olan sakların adı ilə bağlıdır və "igid sak", "ər sak", "sak kişisi" mənalarını verir) Albaniya dövlətinin (e.ə.IV-e.VIII əsrlər) tərkibində olmuşdur. Albaniya dövləti müasir Azərbaycan Respublikasının ərazisi də daxil olmaqla daha geniş torpaqlara malik idi. Albaniyanın qərb sərhədləri Göyçə gölündən keçməklə indiki Ermənistan deyilən ərazilərin böyük hissəsini əhatə edirdi. O dövrdə bu ərazilərdə erməni elementləri yox idi. Arsax-Qarabağ əraziləri daha sonra Ərəb Xilafətinin, bu dövlətin süquta uğramasından sonra isə Azərbaycan dövlətlərinin-Sacilər, Rəvvadilər, Eldəgizlər, Qaraqoyunlu, Ağqoyunlu, Səfəvilərin və Qarabağ xanlığının tərkibində olmuşdur. Qarabağ xanlığı 1805-ci il may ayında Rusiya imperiyası tərəfindən işğal edilmişdir. Bu işğal kiçik fasilə ilə (1918-1920-ci illər Azərbaycan Demokratik Respublikası dövrü istisna olmaqla) 1991-ci ilə qədər davam etmişdir. 1918-cı ildə yaranmış Azərbaycan Demokratik Respublikasının müstəqilliyi. Qarabağ da daxil olmaqla ərazi bütövlüyü və süverenliyi dünya birliyi, konkret olaraq, Paris Sülh Konfransı tərəfindən tanınmışdır. O dövrdə Qarabağ bəzi mübahisəli ərazilərin içərisinə daxil olmamışdır. Həmin vaxt Azərbaycanın beynəlxalq birlik tərəfindən tanınan qərb sərhədləri 2300 il əvvəl Albaniya dövlətinin dönəmində olduğu kimi yenə də Göyçə gölündən keçirdi. İndi ermənilər Azərbaycanın tarixi torpaqlarını zəbt edərək Göyçəni daxili göllərinə çevirmiş, adını da dəyişərək "Sevan" qoymuşlar.

Ermənilərin Cənubi Qafqaza gətirilməsi tədricən baş vermiş və Kiçik Asiyadan keçmişdir. İlk erməni (onlar özlərini hay adlandırırlar) dəstələri e.ə.VII-VI əsrlərdə Balkanlardan Kiçik Asiyaya, müasir Türkiyənin şərq vilayətlərindən birinə az miqdarda gətirilmiş və onlardan bir sıra təsərrüfat işlərində, əsasən də tikintidə qul kimi istifadə olunmuşdur. Tanınmış ermənişünas alim H.Adons yazırdı: "Kimmeri tayfaları b.e.ə. VIII əsrdə Balkanlara. Frakiya vilayətinə gəldilər. Burada onlar ermənilərin əcdadları ilə rastlaşdılar və özləri ilə götürüb Kiçik Asiyaya apardılar".Tədricən çoxalan ermənilər həmin ərazilərdə bir neçə dəfə xırda dövlət qurumları yaratmağa cəhd etmiş, lakin davamlı bir qurum yarada bilməmişlər. Ermənilər nisbətən yaxın və uzaq ərazilərdə Manna, Urartu, Midiya, Assuriya kimi dövlətləri görür, onlara uyğun bir qurum yaratmağa çalışır, lakin

heç nəyə nail ola bilmirdilər. Ermənilərin gəlib məskunlaşdığı ərazilər müxtəlif vaxtlarda həmin dövlətlərin bu və ya digərinin tərkibinə daxil edilirdi. Azərbaycan Albaniyası və Atropatena dövlətlərinin meydana gəlməsindən (e.ə. IV əsr) keyli sonra, e.ə. II əsrdə ermənilər də Kiçik Asiyada, Van gölünün sahillərində özlərinin kiçik bir dövlətlərini qura bildilər. Bu dövlət heç bir ciddi rola malik olmamış, yalnız e.ə. I əsrin 80-ci illərində güclənmiş və bir sıra qonşu əraziləri, o cümlədən, Atropatena və Azərbaycan Albaniyasının bir hissəsini zəbt etmişdir. Bu vəziyyət təxminən 10 il davam etmişdir. Bu erməni dövləti e.ə. 66-cı ildə Roma qoşunlarının zərbələri altında darmadağın oldu. Ermənilər zəbt etdikləri əraziləri tərk edərək yenidən Van gölünün ətrafına qayıtdılar. Sonradan ermənilər bu on illik işğal mərhələsini "Böyük Ermənistan" dövrü adlandırmağa başladılar. Bu məntiqlə Azərbaycan varisi olduğu Manna, Midiya, Albaniya, Atropatena dövlətlərinin on il yox, yüzillərlə əldə saxladığı geniş ərazilərə indi iddia irəli sürə bilər. Və yaxud həmin dövrdə dövlətləri olan hər hansı xalq da bu cür iddialarla çıxış edə bilər. Xəşəxtlikdən xəstə təxəyyüllü ermənilərdən başqa bu heç kəsin ağına gəlmir. Bu hadisələrdən sonra ermənilərin öz dövlətlərini yaratmaq cəhdlərinə son qoyulur. Ermənilərin yaşadıkları ərazilər bu və ya digər dövlətlərin nəzarəti altında olur. Lakin bu müharibələrin digər nəticəsi olaraq erməni tayfaları qonşu ərazilərə yayılmağa və həmin yerlərdə məskunlaşmağa başlayırlar. Konkret tarixi faktlar olmasa da, istisna deyil ki, həmin dövrlərdə az sayda erməni ünsürləri Azərbaycanda da məskunlaşmışlar. Yerli türk əhalisi onlardan inşaat və digər işlərdə istifadə edirdilər.

Ərəb Xilafəti dövrünə, İslamın Azərbaycana gəlişinə qədər Arsax-Qarabağ ərazilərində yalnız yerli əhali-Alban-Azərbaycan tayfaları yaşamışlar. VII əsrdə Arsax-Qarabağ əhalisinin böyük əksəriyyəti islamı qəbul etmişdir. O vaxta qədər burada xristianlıq və atəşpərəstlik mövcud idi. Xristian əhalisinin cüzi bir hissəsi dağlara çəkilərək öz dinini saxlamışdır. Onlar alban və digər tayfaların nümayəndələri idilər. Həmin dövrdə erməni dövləti mövcud deyildi, lakin xristianlığın qriqorian məzhəbində olan erməni kilsəsi fəaliyyətini davam etdirirdi. Arsax-Qarabağın dağlara çəkilmiş yerli alban-xristian əhalisi ilk vaxtlar yalnız öz kilsələrində ibadət edir, dini baxımdan alban kilsə ənənələrini davam etdirirdilər. Lakin qonşu xristian gürcülərlə məzhəb fərqləri olduğuna və bütövlükdə xristian dünyası ilə əlaqələri kəsildiyinə görə bu Azərbaycan-alban tayfaları tədricən erməni kilsəsinin təsiri altına düşür, əvvəl qriqorianlaşır, sonra isə erməniləşirlər. Bütün bunlara baxmayaraq, Qarabağın dağlıq hissəsinə çəkilmiş Azərbaycan-alban tayfaları uzun müddət özlərinin etnik mənsubiyyətini, dini müstəqilliyini qoruyub saxlamış və XIX əsrin ortalarına qədər rəsmi sənədlərdə özlərini alban milləti və alban kilsəsinin nümayəndələri kimi təqdim etmişlər. Arsax-Qarabağ (XIII əsrdən Qarabağ adı işlədilir) əhalisinin böyük əksəriyyəti yerli türklərdən ibarət olmuş və müxtəlif Azərbaycan dövlətlərinin tərkibində bu əyalət yerli nəsilərə mənsub hakimlər tərəfindən idarə olunmuşdur. Dağlara çəkilmiş xristian əhali isə həmişə

bu hakimlərə tabe olmuş, lakin dini əlahəddəliklərini qoruyub saxlamaq üçün müəyyən özünüidarə qurumlarına malik olmağa çalışmışlar. Azərbaycanın Sacilər və Atabəylər dövlətləri IX-XIII əsrin əvvəllərində faktiki olaraq ölkəni siyasi cəhətdən birləşdirmişdilər. Lakin eyni zamanda xristian albanlara öz dini fərqlərini qoruyub saxlamaq üçün özünü idarə qurumları yaratmağa da imkan verirdilər. Bu vaxt ərzində xristian albanların yaratdıqları qurumlar alban Mehranilər nəslindən olan Həsən Cəlalın (müsəlman ölkəsində yaşadıklarına və bir çox müsəlman adətlərini qəbul etdiklərinə görə, onlar xristian olmalarına baxmayaraq müsəlman adları da götürürdülər) dövründə (1215-1261-ci illər) daha yüksək inkişaf həddinə çatdı. Xaçın knyazlığı adlandırılan bu qurum mərkəzi Azərbaycan hakimiyyətinə tabe idi. Həsən Cəlalın nəslə Azərbaycan hakimiyyətinə həmişə sdaqətlə xidmət etmişdir. Bu xidmətlərinə görə Azərbaycan Qaraqoyunlu hökmdarı Cahan şah onlara "məlik" (türk dilində "mülk sahibi" deməkdir) titulu vermişdir. Azərbaycan Səfəvi dövlətinin dövründə (1501-1736-cı illər) yerli özünüidarə qurumları ləğv edilmiş, bəylərbəyliyin inzibati-ərazi sistemi yaradılmışdır. Belə ərazi vahidlərindən biri Qarabağ bəylərbəyliyi adlanırdı. Qarabağ bəylərbəyliyi 7 sancaq və 36 nahiyədən ibarət idi, yəni hər hansı özünü idarəetmə qurumu nəzərdə tutulmurdu. Bu vəziyyət XVIII əsrin birinci yarısına qədər davam etmişdir. Bu dövrdən başlayaraq Rusiya hökuməti Azərbaycanda yaşayan xristian əhalidən öz məqsədləri üçün istifadə etməyə başlayır.

Bu siyasətin əsasını işğalçı niyyətlərini gizlətməyən I Pyotr qoyur və ondan sonra həmin siyasət davam etdirilir. Rusiya hökmdarları Qarabağın dağlıq hissəsindəki qriqorianlaşmış albanları erməni kimi təqdim etməyə çalışır və onları bu adı öz üzərlərinə götürməyə şirnikləndirirdi. Lakin bu qədim Azərbaycan əhalisi öz adını dəyişməyə həvəs göstərmirdi.

Səfəvi dövlətinin süqutundan (1736-cı il) və Nadir şahın qısa müddətli hakimiyyətindən sonra Azərbaycanda gərgin və mürəkkəb siyasi vəziyyət yaranı. Nadir şah öz siyasi məqsədlər üçün alban müləklərindən istifadə etməyə başladı. Qarabağın dağlıq hissəsindəki özünüidarə qurumlarının fəaliyyəti yenidən canlandırıldı. Vaxtilə Həsən Cəlalın nəslinin davam etdirdiyi Xaçın knyazlığının yerində 5 yeni özünüidarə qurumu-məlikliklər yaradıldı. Nadir şah Qarabağın tanınmış türk nəsilərinin nüfuzunu zəiflətmək və onu şah kimi tanımaq istəməyənlərin müqavimətini sındırmaq üçün bu müləklərdən istifadə etmək istəyirdi. Bu beş yeni özünüidarə qurumlarından Dizaq müləqliyi indiki Ermənistan ərazisindən gəlmiş Məlik Yeqaanın, Vərəndə indiki Ermənistan deyilən ərazilərdən gəlmiş Məlik Şahnəzərin, Xaçın yerli alban olan Həsən Cəlalın, Çiləbörd yenə də indiki Ermənistan deyilən ərazidən gəlmiş Məlik Allahqulunun və Talış Şirvandan, indiki Qəbələ rayonunun Nic kəndindən (hazırda həmin kənddə alban-udinlər yaşayırlar) gəlmiş Məlik Usubun nəsilələri tərəfindən yaradılmışdır. Bu müləklərdən yalnız Xaçının yaradıcıları yerli alban nəslinə mənsub idilər, qalanları Qarabağa kənardan gəlmişdilər. Kənardan gələlərin də heç biri erməni deyildi,

alban idilər. Onların heç biri erməni deyil, müsəlman adları daşıyır, yalnız müsəlman-türk mühiti ilə qaynayıb-qarışır və çoxlu sayda müsəlman-türk adət və ənənələrinə riayət edirdilər. Nadir şahın vəfatından sonra mülklüklərin fəaliyyəti xeyli zəiflədi. Lakin bir sıra xarici və daxili qüvvələr onlardan yenə də Qarabağ hakimi Pənah xana, ondan sonra isə İbrahim xana qarşı istifadə etməyə başladı. Rusiya hökumətinin Tiflisdə oturan nümayəndələri mülkləri oraya çağırır, onlara Qarabağ xanlığını zəiflətmək üçün təlimatlar və tapşırıqlar verirdilər. Rusiya hökuməti mülkləri guya onların alban-türk deyil, erməni-xristian olmalarına inandırmaq üçün bütün vasitələrdən istifadə edirdi. Rusiya mülklərin əli ilə Qarabağın xristianlaşdırılması və burada xristian dövlət qurumunun yaradılması məqsədlərini də güdüdü. Bu ideya mülklər üçün də cəlbədicə idi, ona görə də rusların tapşırıqlarını həvəslə yerinə yetirirdilər. Onlar bir neçə dəfə İbrahim xana qarşı sui-qəsd də təşkil etdilər, lakin məqsədlərinə nail ola bilmədilər. İbrahim xan mülklərin hamısını və onların katolikosunu həbs etdirməyə məcbur oldu. Sonradan onların bəziləri həbsxanadan qaçaraq Tiflisə getdilər və Qarabağ xanlığına qarşı açıq düşmənçilik mübarizəsinə başladılar.

Beləliklə, XVIII əsrin əvvəllərindən etibarən bir tərəfdən Qarabağın dağlıq hissəsindəki qriqorianlaşdırılmış albanların öz dinlərinə uyğun güclü himayədar axtarmaq istəkləri, digər tərəfdən isə, Rusiyanın Cənubi Qafqaz regionunu ələ keçirmək planları üst-üstə düşürdü. Rusiya Azərbaycan, Türkiyə və İrana qarşı istifadə etmək məqsədilə Qarabağın bir hissəsində kiçik də olsa xristian dövləti, forpost yaratmaq niyyətini gizlətmirdi. Özlərinin müstəqil qurumlarına malik olmaq perspektivi isə Qarabağ mülklərini şirnikləndirir və onların separatçı meyllərini gücləndirirdi. Əslində isə burada hər hansı müstəqil qurumun yaradılması real deyildi. Ona görə də Rusiya mülklərə yalnız vədlər verməklə kifayətlənir və onların separatçı hərəkətlərindən Qarabağ xanlığının mövqelərinin zəiflədilməsi, müqavimətinin sındırılması və sonda nəzarətə götürülməsi, zəbt edilməsi üçün istifadə edirdi. Həmin dövrdə erməni kilsəsi xeyli fəallaşaraq Avropa və Rusiya saraylarına nümayəndələrini göndərir, ayrı-ayrı dövlət başçılarının diqqətini "erməni məsələsi"nə yönəltməyə, Türkiyə ərazilərində, yaxud Cənubi Qafqazda hər hansı erməni qurumunun yaradılması üçün onların dəstəklərini qazanmağa çalışırdı. Rusiya ermənilərin müraciətlərinə daha çox maraq göstərərək, "erməni məsələsi"ni özünün Şərqi siyasətində əsas alətlərdən birinə çevirdi. Rusiya II Ekaterinanın vaxtında Cənubi Qafqazda erməni qurumu yaratmaq üçün ilk dəfə ciddi cəhd göstərdi. Qarabağda qriqorianlaşmış alban mülklərinin daha çox fəallıq göstərməsi diqqəti bu əraziyə çəkirdi. II Ekaterina alban mülklərini erməni toplumuna aid edir və bu mülklərin əli ilə Qarabağda erməni vilayəti yaratmaqla digər yerlərdən erməniləri buraya cəlb etməyə çalışırdı. Qarabağda ermənilərn və qriqorianlaşmış albanların sayı həddindən artıq az olduğuna görə buraya kənardan ermənilərin axınını təşkil etmədən hər hansı erməni qurumunun yaradılması mümkün deyildi. II Ekaterinanın sevimlisi və

Qafqaz siyasətinin ideoloqu Q.A.Potyomkin Rusiyanın Cənubi Qafqazdakı qoşun başçılarına göndərdiyi 6 aprel 1783-cü il tarixli təlimatda rus hökumətinin antiəzərbaycan siyasətini açıq şəkildə nümayiş etdirirdi: "Şuşalı İbrahim xan mütləq hakimiyətdən devrilməli, bundan sonra Qarabağ yalnız Rusiyadan asılı olan erməni vilayətinə çevrilməlidir. Bu yeni vilayətin təşkili üçün bütün imkanlardan istifadə etməlisiniz. Bununla ermənilər digər yerlərdən buraya axışb gələcəklər. İbrahim xanın ağıllı siyasəti nəticəsində Rusiya məkrli niyyətlərinə nail ola bilmədi. II Ekaterina Cənubi Qafqazı ələ keçirmək, bir sıra niyyətlərini, o cümlədən bəzi vilayətləri erməniləşdirmək istəklərini həyata keçirmək üçün sonuncu dəfə 1796-cı ilin yazında cəhd göstərdi. General V.Zubovun başçılığı altında Cənubi Qafqaza yeni yürüş təşkil edildi. Bu yürüş zamanı V.Zubovun yaxın müşavirlərindən biri erməni keşişi İosif idi. II Ekaterinanın qəfil ölməsi ilə yürüş dayandırıldı.

Rusiya öz işini asanlaşdırmaq məqsədi ilə Qarabağın dağlıq hissəsindəki xristianlaşmış (qriqorianlaşmış) albanlara da "erməni məsələsi"nin tərkib hissəsi kimi baxırdı. Qarabağ mülkləri uzun müddət bu prosesə, onların erməni kimi qəbul olunmasına müqavimət göstərirdilər. Təsadüfi deyil ki, Xaçın knyazı Həsən Cəlal Gəncəsar məbədinin üstündə "Mən, Həsən Cəlal bu kilsəni öz Aqvank xalqım üçün tikdim" sözlərini yazdırmışdı, digər bütün mənbələrdə, sənədlərdə də onlar özlərini alban, aqvan kimi təqdim edirdilər. Lakin sonda, xüsusilə də Rusiya hökumətinin İran və Türkiyədən erməniləri kütləvi surətdə Cənubi Qafqaza, o cümlədən Qarabağa köçürməsindən sonra bu ideoloji xəttin qarşısında təslim oldular və "erməni" adını öz üzərlərinə götürməyə qismən razılaşdılar. Rusiya Azərbaycanda öz mövqelərini möhkəmləndirdikcə Qarabağa daha çox erməni köçürməyə çalışırdı. Azərbaycana qarşı işğalçılıq müharibəsində rus ordusunun erməni əsilli zabitlərindən geniş şəkildə istifadə olunurdu. Rus ordusunun tərkibində hərbi əməliyyatlarda iştirak edən erməni zabitləri Qarabağda ermənilərin mövqelərini gücləndirmək üçün bütün vasitələrdən istifadə edirdilər. İran-Rusiya müharibələri (1804-1813, 1826-1828-ci illər) və Türkiyə-Rusiya müharibələri (1806-1812, 1828-1829-cu illər) ermənilərin Qarabağa köçürülməsində həlledici rol oynadılar. Həmin müharibələrin gedişində Türkiyə və İranda yaşayan ermənilər öz dövlətlərinə xəyanət edərək, rus qoşunlarının tərəfinə keçdilər. Onlar arxa cəbhədə dəstələr yaradaraq, rus hərbi komandanlığının tapşırıqlarını yerinə yetirir, İran və türk ordularına arxadan zərbələr vurur, qiyamlar təşkil edir, müdafiəsiz qalmış dinc əhaliyə divan tuturdular. Bu erməni dəstələrini rus ordusu silahlandırır. Ermənilərin rəhbərləri bu hərəkətləri ilə Rusiyanın rəğbətini qazanacaqlarına və onun köməyi ilə Türkiyə, yaxud İranın ərazisində özlərinin hər hansı muxtar, ya da müstəqil dövlət qurumlarını yaradacaqlarına ümid edirdilər. Lakin onların niyyətləri özünü doğrultmadı. Onlar Türkiyə və İranda etdikləri xəyanətlərə görə cəzalanacaqlarından ehtiyat edərək müharibələr qurtardıqdan sonra Rusiya imperiyasının ərazilərinə köçmək istəklərini bəyan etdilər. Bu, Rusiyanın da

maraqlarına uyğun idi. Rusiya yenidən zəbt etdiyi Cənubi Qafqaza, o cümlədən Azərbaycana erməniləri köçürüb yerləşdirməklə özünə ciddi dayaq yaratmaq məqsədini güdüdü. Rusiyanın İranla bağladığı 1828-ci il Türkmənçay müqaviləsi və Türkiyə ilə imzaladığı 1829-cu il Ədirnə müqaviləsi İran və Türkiyədən ermənilərin Azərbaycana köçürülməsini hüquqi cəhətdən rəsmiləşdirdi. Ermənilərin kütləvi surətdə Azərbaycana, o cümlədən Qarabağa köçürülməsinə başlandı. Qarabağın yerli əhalisi ermənilərin, ən yaxşı yerlərdə yerləşdirilməsinə, ümumiyyətlə, erməni köçünə qarşı müqavimət göstərməyə çalışır, lakin ciddi nəticələrə nail ola bilmirdilər. Rus qoşunları hər hansı müqaviməti amansızlıqla yatırır. Qarabağın yerli əhalisinin nümayəndələri Rusiyanın İrandakı səfiri A.S.Qriboyedova dəfələrlə müraciət edərək erməni köçlərinin qarşısının alınmasını tələb edirdilər. Erməni köçlərinə rəhbərlik edən rus səfiri hər dəfə onları arxayınlaşdırırdı ki, bu köçlər müvəqqətidir və ermənilər burada dayanmayıb Rusiyanın içərilərinə köçürüləcəklər. Digər tərəfdən isə, A.S.Qriboyedov erməniləri yaxşı tanıdığına görə Rusiya imperatoruna yazırdı ki, "Əlahəzrət, olmaya mərkəzi rus torpaqlarında ermənilərin məskunlaşmasına icazə verəsiniz. Onlar elə tayfadırlar ki, bir neçə il yaşadığından sonra dünyaya car çəkəcəklər ki, bura bizim qədim əcdadlarımızın torpaqlarıdır". Rusiya hökuməti ermənilərin xislətini yaxşı bilir. onların bu xislətindən Azərbaycan türklərinə və qonşu gürcülərə qarşı uzun müddətli planlarında məharətlə istifadə edirdi.

Rusiya hökuməti XIX əsrin əvvəllərində İran və Türkiyədən ermənilərin Qarabağa ilk köçlərini təşkil edirdi. Bunun nəticəsi olaraq rusların tərtib etdikləri ilk statistik məlumatlara qriqorianlaşmış albanlarla yanaşı artıq ermənilər də daxil edilirdi. Rus hərbi komandanlığının 1823-cü ildə tərtib etdiyi statistik topluda bu hal özünü ilk dəfə göstərdi. Bu sənədə görə həmin dövrdə indiki Dağlıq Qarabağ ərazisində yaşayan 18563 ailədən yalnız 1559-u erməni və qriqorianlaşmış alban idi. Rəqəmlər bir daha təsdiq edir ki, ermənilərin "böyük köçü" ərəfəsində bu ərazilərdə əhalinin böyük əksəriyyətini Azərbaycan türkləri təşkil edirdi. Bu statistik məlumatların qeydə alındığı vaxtdan az sonra Rusiya hökuməti erməniləri Azərbaycana, o cümlədən Qarabağa kütləvi şəkildə köçürməyə başladı. Rəsmi məlumatlara görə. 1828-1830-cu illərdə, yəni cəmi 2 il ərzində, Azərbaycana, o cümlədən Qarabağa İrandan 40 min, Türkiyədən 84 min erməni köçürülmüşdür. Bu, yalnız rəsmi məlumatlardır. O dövrün müxtəlif mənbələrində ermənilərin qeyri-rəsmi qaydada, gizli şəkildə köçmələri haqda da kifayət qədər məlumatlar vardır. Mütəxəssislərin hesablamalarına görə, həmin 2 il ərzində 200 mindən artıq erməni Azərbaycan ərazilərinə keçmişdir. Qarabağa ermənilər əsasən İrandan köçüb gəlirdilər. Bu, sərhədin bilavasitə yaxınlığı və o qədər də ciddi qorunmaması ilə bağlı idi. Digər tərəfdən sərhəddə olan rus hərbiçiləri qeyri-rəsmi qaydada köçüb gələn ermənilərə ciddi maneə törətmirdilər. Ermənilər çox vaxt bütöv kəndlərlə gəlir və yeni məskunlaşdıqları yerlərə İrandakı kəndlərinin adlarını verirdilər.

Sonradan "səhv" lərini düzəltməyə çahşsalar da, yenə bir sıra kəndlərinin adları onların İrandan köçdüklərinə şahidlik edir.

Ermənilərin Qarabağa köçürülməsi qədimdən burada yaşayan xristian albanların erməniləşdirilməsini sürətləndirdi və dönməz prosesə çevirdi. O vaxta qədər müstəqil fəaliyyət göstərən alban kilsəsi də 1836-cı ildə Rusiya hökumətinin qərarı ilə erməni kilsəsinə tabe etdirildi. Rusiya bir sıra məntəqələrdə, o cümlədən Qarabağın dağlıq hissəsində erməni-xristian mövqelərini gücləndirmək üçün bütün XIX əsr ərzində köçürmə siyasətini davam etdirmişdir. XIX əsrin sonunda Cənubi Qafqazda ermənilərin sayı artıq 1 milyon 300 min nəfərə çatmışdı. Rusiyanın rəsmi mənbələrinin etiraf etdiyinə görə, onlardan 1milyon nəfər "erməni köçü" nəticəsində gələnlər idi. Bu cür kütləvi axına baxmayaraq, Rusiya yenə də Qarabağ əyalətində ermənilərin çoxluğuna nail ola bilməmişdir. Ermənilər hələ də azlıqda qalırdılar.

XIX əsrin ikinci yarısında dünyada ciddi hadisələr baş verir, dövlətlər bir-birinə qarşı ərazi iddiaları qaldırır. dövlətlərarası ittifaqlar yaranırdı. Bu şəraitdə dövlətlər müxtəlif məsələləri ortaya ataraq, öz məqsədləri üçün istifadə etməyə çalışırdılar. "Erməni məsələsi" deyilən amil də ortaya bu dövrdə Rusiya və İngiltərə tərəfindən atılmışdır. Erməni kilsəsinin təşkilatçılığı ilə müxtəlif erməni heyətləri Avropa dövlətlərinə səfərlər edir, müxtəlif səviyyələrdə görüşlər keçirir, Türkiyə ərazisində hər hansı statusda qurumlarının yaradılması üçün dəstək qazanmağa çalışırdılar. Maraqlısı odur ki, onlar Türkiyənin heç bir vilayətində əksəriyyət təşkil etmədikləri halda belə bir istəyə düşmüşdülər. İlk olaraq Rusiya və İngiltərə "erməni məsələsi" ndən istifadə etməyə başladılar və faktiki olaraq "erməni məsələsi"nin müəllifləri də onlar oldular. Böyük dövlətlərin Berlin konqresində (1878-ci il) İngiltərə və Rusiyanın təşəbbüsü ilə "erməni məsələsi" gündəmə gətirildi və Türkiyənin üzərinə ermənilər yaşayan ərazilərdə islahatların keçirilməsi. onların kürdlər və çərkəzlərin hücumlarından nüdəfiə olunması ilə bağlı öhdəliklər qoyuldu. Ermənilərin öz məsələlərini hansı həyasızlıqla gündəmə gətirdikləri haqda təsəvvür yaranması üçün iki epizodu diqqətə çatdırmalıyıq. Berlin konqresinin gedişində erməni heyəti dəfələrlə ən müxtəlif, şəərəfsiz vasitələrdən istifadə etdikdən sonra konqresə sədrlik edən Almaniya kansleri Otto Bismarkın qəbuluna düşürlər. Bismark onların təkidli cəhdlərindən yorularaq qəbul etməyə razılıq verir. O, qəbul zamanı onların çox danışmasına imkan vermir və sonda onların hərbi köməklə bağlı xahişlərini rədd edərək bildirir: "Pomeranlı tək bir əsgərin sümüyünü bütün ermənilərə dəyişməyəm". İkinci epizod ermənilərin Bismarkdan sərt cavab aldıqdan sonra Almaniya imperatoru və yaxud onun xanımı ilə görüşmək cəhdi ilə bağlıdır. Nümayəndələrdən biri Minas Çeraz bu cəhdi belə təsvir edir: "Olduqca ciddi təlaş içində imperatriçaya müraciət etmək istəyirdik... Qapının ağzında bizi rəsmi geyimli yekəpər bir kişi qarşıladı. Dedik ki, imperatriçanı görmək istəyirik. O zorba kişi bunu eşidən kimi bizi söyməyə başladı. Yaxınlaşıb Mkrıtç Xrimyana bir şillə çəkdi... Ümidlərimiz üzölmüş halda qayıdıb

Konstantinopola gəldik". Ermənilər bu cür həyasızlıqla istədiklərinə nail olmağa çalışırdılar.

Berlin konqresindən sonra İngiltərə və Rusiyanın rəsmi dairələri "erməni məsələsi"ndən geniş şəkildə yararlanmağa, Türkiyənin zəiflədilməsi üçün bir alət kimi istifadə etməyə başladılar. Onların planlarına uyğun olaraq ermənilər Türkiyənin içərisində təşkilatlar qurur, üsyanlar təşkil edirdilər. "Hnçak" və "Daşnaksütyun" erməni terrorçu təşkilatlarının yaradılması və ilk qanlı olaylar törətmələri bu dövrə təsadüf edir. Onlar İngiltərə, Rusiya hökumətləri tərəfindən silahlandırılır və Türkiyənin müxtəlif vilayətlərində üsyanlar təşkil edir, yerli dinc əhaliyə divan tuturdular. XIX əsrin sonlarında Fransa da erməniləri fəal müdafiə kompaniyasına qoşuldu. Böyük dövlətlər "erməni məsələsi"ndən kifayət qədər yararlandılar, ermənilər isə heç nəyə nail ola bilmədilər. Türkiyə hökuməti milli maraqlarını müdafiə edərək erməni niyyətlərinin həyata keçirilməsinə imkan vermədi, bütün üsyanlar yatırıldı, günahkarlar cəzalandırıldı. Türkiyə hökumətinin ciddi müqaviməti ilə rastlaşan erməni kilsəsi və terrorçu təşkilatları nəzərlərini Cənubi Qafqaza, Azərbaycana, o cümbdən Qarabağa yönəldilər. Bir az əvvəl buralara köçürülmüş erməni əhalisi artıq ərazi iddiaları üçün zəmin ola bilərdi. Bu vaxta qədər yerli əhali ilə dinc şəraitdə yaşayan, "qonaq statusu"na riayət edən, gəlmə olduqlarını bildiklərinə görə dillərini qısa edən ermənilər birdən-birə sərt və barışmaz sifətlərini göstərərək, iddialı tərəfə çevrildilər.

HISTORIC FACTS ABOUT GARABAGH

Attempts made by Armenians to capture Daglyg Garabagh are part of territorial claims of non-indigenous nation. Various states repeatedly encountered with similar claims from non-indigenous nations. So, the problem is not new for history. And Armenians also did not live from ancient times in South Caucasus, including Azerbaijan, and moved here gradually from other countries or have been resettled. In Garabagh there always have been living Azerbaijani tribes and this area was the part of Azerbaijani states. Garabagh in all historic times was an integral territorial unit. The expression "Daglyg Garabagh" was fabricated in the XX century by officials of Soviet Russia. In ancient times the territory of Garabagh belonged to Azerbaijan Alban state (IV century BC - VIII century AD) under the name of "Artsakh" (the name "Artsakh" is related to name of ancient Turkic tribe - sakh and meant "brave sakh", "courageous sakh", "sakh man"). Albanian state, which included also the territory of modern Azerbaijan, covered a vast area. West frontiers of Albania, passing along the lake Geycha embraced the most part of modern Armenia. At that period there were no Armenian elements on those territories. Later the territory of Artsakh-Garabagh belonged to Arab Caliphate and after its collapse the area was within Azerbaijani states - Sajids, Ravadids, Eldegises, Karakoyunlu, Akkoyunlu, Sefevids and Garabagh khanate.

In May of 1805 Garabagh khanate was occupied by Russian empire. This occupation was continued until 1991 with small recessions (excluding the period of existence of Azerbaijan Democratic Republic through 1918-1920). Independence of Azerbaijan Democratic Republic established in 1918, as well as its territorial integrity and sovereignty, including Garabagh, was recognized by Paris Peace Conference. At that period Garabagh was not mentioned in the list of disputed areas. Western borders of Azerbaijan, recognized by international community, passed along the lake Geycha, similar to those of Albanian state 2300 years ago. Today Armenians appropriated historic lands of Azerbaijan and included the lake Geycha within its borders renaming its as "Sevan". Migration of Armenians into South Caucasus was a gradual process and underwent through Minor Asia. The first groups of Armenians (which named themselves as hay) were small and arrived from Balkans in VII-VI B.C to Minor Asia, into one of the eastern regions of modern Turkey. They were used as slaves, mainly at construction works. Renown scientist, expert for Armenia Kh.Adons wrote: "Cimmerian tribes in VIII century B.C arrived to Balkans, into Thrace. Here they met with ancestors of Armenians and together with them they moved to Minor Asia". Armenians, which population number was gradually increasing attempted to create their own small state in these areas, but they failed to establish any durable state. Armenians, evidencing such states as Manna, Urartu, Media, Assyria situated in close and distant areas, desired to establish similar state, but they did not succeed. Lands on which Armenians settled were within indicated states during various time periods. After emergence of such states as Azerbaijani Albania and Atropatene (IV B.C), i.e. in the II century B.C Armenians succeeded to create their own small state on shores of lake Van in Minor Asia. This state had not any major role, and only in 80-ies of the I century B.C the state strengthened and occupied some neighboring territories, including Atropatene and part of Azerbaijani Albania. This lasted approximately for 10 years period. This Armenian state 66 B.C was destroyed by Roman troops. Armenians left occupied territories and went back to surroundings of the lake Van. Later, Armenians named this period as period of "Great Armenia" If one will follow this logic, then Azerbaijan being the successor of such states as Manna, Media, Albania and Atropatene may claim vast areas belonged once to those states for centuries, not for decades. In other words any nation which had its own state during that period may express similar claims. Fortunately, no one except for Armenians with their morbid imagination has such a desire. After these events Armenians ceased attempts to create their own state. Territories where Armenians lived were under the control of various states. Wars also resulted in migration of Armenian tribes to neighboring lands. Despite that there are no any definite historic facts, it is possible that at that time Armenians by a small group settled also on territory of Azerbaijan. Local Turkic population used their work in construction and other works.

During the period of Arab Caliphate, prior to advance of Islam into Azerbaijan, indigenous Alban-Azerbaijan tribes populated the lands of Artsakh-Garabagh. In the VII century the major part of population of Artsakh-Garabagh adopted Islam. Until then, beliefs of population were Christianity and fire-worshipping. Insignificant part of Christian population went to mountains and preserved their confession. They were representatives of Alban and other tribes. There was no Armenian state during that period, but Armenian Grigorian Church was continuing its activity. Local Alban-Christian population moved higher to mountains and at first prayed only at their own churches and kept traditions of Alban Church. But later, due to distinction of their confession with that of neighboring Georgian Christians and absence of relations with the rest of Christian world, these tribes of Azerbaijan's Armenians gradually undergo the influence of Armenian Church, and initially they adopted Grigorian Christian Confession and then mixed with Armenians. Despite of all this, tribes of Azerbaijani Albans migrated to mountains of Garabagh for a durable period preserved their ethnicity and religion and till mid- XIX century in official documents described themselves as representatives of Alban nationality and Alban church. The major part of population in Artsakh-Garabagh (since XIII century the name Garabagh is in use) consisted of local Turks and this province being within various states of Azerbaijan was ruled by representatives of indigenous tribes. Christian population, which moved to mountains, always showed their obedience to those rulers, but in order to preserve its confession, attempted to create some structures of self-administration. At the start of the IX-XIII centuries states of Sajids and Atabeks practically united the state from political point of view. However, Christian Albans were given the chance to create structures of self-administration in aim to preserve their confession. During that period the structures established by Christian Albans during the rule of Hasan Jalal (1215-1261) from dynasty of Mihranids (since they lived in Moslem state and adopted most Moslem traditions, being themselves Christians, they were named by Moslem names) became more developed. The structure named as Khachin kingdom was subordinated to the central power of Azerbaijan. The dynasty of Hasan Jalal was always loyal to Azerbaijan rulers. For this loyalty the ruler of Azerbaijan dynasty of Karakoyunlu - Jahan shah gave them the title "melik" (this means "owner of property" in Turkish). During the period of rule of Azerbaijan state of Sefevids (1501-1736) the local self-administration structures were abolished and a beylerbeylik -new administrative-territorial unit had been created. One of such territorial units was Garabagh beylerbeylik. Garabagh beylerbeylik consisted of 7 sanjaks and 36 nahiye, i.e. there were no intention to create any self-administration structure. This was in force until the first half of XVIII century. Starting from that time the Russian Government had been manipulating by Christian population of Azerbaijan to reach its own goals. This policy was initiated by tsar Peter I, who did

not hide his policy of expansionism continued also after his death. Russian rulers made attempts to show Albans-Grigorians living in mountain part of Garabagh as Armenians and encouraged them to adopt this. But those ancient people of Azerbaijan did not display a desire to change its name.

After collapse of state of Sefevids (1736) and short period of rule of Nadir shah, tense and very complicated political situation dominated in Azerbaijan. Nadir shah also made use of Alban meliks in his own political aims. Structures of self-administration in mountain part of Garabagh were revived. In Khachin kingdom there were created 5 new structures of self-administration - melikliks. Nadir shah had an intention to use these meliks in order to weaken the influence of famous Turkic dynasties of Garabagh and break down the resistance of those, who refused to recognize him as shah. Of those new five structures of self-administration the Dizakh meliklik was established by Melik Yegan, who arrived from territory of modern Armenia, Varand meliklik - by melik Shahnazaryan from territory of modern Armenia, Khachin meliklik - by Hasan Jalal, local Alban, Chileberd meliklik - by melik Allahgulu and Talysh meliklik - by melik Usub from the village Nij of Gabala region (today Albans-Udins are living in indicated village). Only rulers of Khachin kingdom had belonged to local Alban population, the others moved into Garabagh from other places. No one of those moved in there was Armenian, they had Moslem names, communicated only with Turkic-Moslem population and adhered their traditions and rituals.

After death of Nadir shah the activity of meliks significantly weakened. But some foreign and domestic forces started to use them against ruler of Garabagh - Panah Khan and later against Ibrahim khan. Representatives of Russian government in Tiflis invited meliks there and gave them instructions and orders for activity to weaken Garabagh khanate. Russian government used all means to assure them that they are not the Turks-Albans, but Christian Armenians. Russia pursued the aim to expand Christianity in Garabagh and create here the Christian state. The idea seemed attractive for meliks also and that is why they are readily implemented instructions of Russians. Several attempts to assassinate Ibrahim khan failed. So, Ibrahim khan was forced to imprison all meliks and their katalikos. Later some of them broke from imprisonment and started the open struggle against Garabagh khanate.

It can be seen that from the XVIII century the desire of Albans, which adopted Grigorianity, to find powerful supporters of the same religion and Russia's intention to take over the control over South Caucasus region totally coincided. Russia did not hide its plans to create at least a small Christian state, outpost in Garabagh for its further use against Azerbaijan, Turkey and Iran. Perspective of own independent state seemed very tempting to Garabagh meliks and triggered their separatist intentions. In fact, establishment of any independent state here was not real. That is why, Russia was satisfied just by giving promises to

meliks and used their separatist moods to damage the position of Garabagh khanate, break its resistance and finally take it under the control. Armenian Church intensified its activity and sent its representatives to palaces in Europe and Russia trying to draw the attention of heads of states to "Armenian problem" and gain their support for establishment of Armenian state on territory of Turkey or South Caucasus. While displaying closest interest to appeals of Armenians, Russia turned "Armenian problem" into one of the major instruments in its eastern policy. During the rule of Ekaterina II there was a serious attempt to create an Armenian state in South Caucasus. High activity of meliks - Grigorian Albans in Garabagh attracted the attention to this area. Ekaterina II considered Alban meliks as representatives of Armenian community and while creating Armenian province in Garabagh, by means of these meliks attempted to attract there Armenians from other places. Due to small number of Armenians and Grigorian Albans in Garabagh it was impossible to create any Armenian state there without inflow of Armenians from other places. G.Potemkin, favorite of Ekaterina II and ideologist of policy for Caucasus outspokenly demonstrated anti-Azerbaijan policy of Russian government in his letter dated April 6, 1783 and sent to commander of Russian forces in South Caucasus: "Ibrahim khan of Shusha must be overturned and then Garabagh must be turned into Armenian province depending only on Russia. To create this new province you have to use all means. Thus Armenians will be coming here from other places". However, as a result of Ibrahim khan's wise policy Russia could not implement its insidious plans. The last attempt to gain South Caucasus and fulfill set goals, including increase of number of Armenian population in some provinces was undertaken by Ekaterina II in spring of 1796. Under the supervision of General V.Zubov there was initiated a new military campaign in South Caucasus. During this campaign the Armenian priest Iosif was one of advisors of V.Zubov. But sudden death of Ekaterina II ceased the campaign.

To ease its task, Russia also considered Albans adopted Christianity (Grigorianity) as a composite part of "Armenian problem". For a long time Garabagh meliks resisted this, i.e. to the perception of them as Armenians. It is not accidental that Khachin duke Hasan Jalal ordered to inscribe on the Gandjasar shrine the following words: "I, Hasan Jalal built this shrine for my people of Agvank". In other sources and documents also they named themselves as Albans, Agvans. But later, especially after mass migration of Armenians initiated by the Russian government from Iran and Turkey to South Caucasus, including Garabagh, they gave in to this ideological line and partially agreed to name themselves as "Armenians". Russia, strengthening its positions in Azerbaijan, tried to move as much Armenians as possible. In war against Azerbaijan the active part belonged to Russian army officers of Armenian origin. Armenian officers involved in Russian army while military operations applied all means to strengthen positions of Armenians in Garabagh. Iran-Russia wars (1804-1813. 1826-1828) and Turkey-

Russia wars (1806-1812. 1828-1829) played the major role in migration of Armenians into Garabagh. During these wars Armenians living in Turkey and Iran held traitorous position towards their governments and took the side of Russian forces. Grouping into armed bands they fulfilled instructions of Russian military command, made strokes from back front to Iranian and Turkish forces, organized insurgencies and massacred local people. These Armenian armed bands were supplied by weapons from Russian army. Thus, Armenian leaders hoped to gain the support of Russia and create an autonomous or independent state on the territory of Turkey or Iran. But their dreams did not come true. They feared to be punished for the treachery of interests of Turkey and Iran and expressed their desire to move to territory of the Russian empire after the end of wars. This also coincided with the interests of Russia. Russia aimed to create a stronghold by support of Armenians resettled into recently occupied South Caucasus, including Azerbaijan. Turkmenchay treaty signed between Russia and Iran in 1828 and the agreement between Russia and Turkey signed in 1829 in Edirne became the juridical base for migration of Armenians into Azerbaijan. Thus, mass migration of Armenians into Azerbaijan, to Garabagh in particular, had started. Local population in Garabagh resisted settlement of Armenians on the best lands and to arrival of Armenians as a whole. However, they failed to reach any results. Russian forces mercilessly repressed any resistance. Representatives of local population of Garabagh repeatedly appealed to A.S.Griboyedov, Ambassador of Russia in Iran claiming to stop resettlement of Armenians. The Russian ambassador, who controlled resettlement of Armenians, calmed down the people assuring them that these resettlements have temporary nature and Armenians will not stay there forever and will be moved to Russia. On the other side, A.S.Griboyedov was quite familiar with nature of Armenians and he wrote to the emperor of Russia: "Your Excellency, in case if you permit Armenians to settle in Central Russian territories. They are such a tribe that upon living a few years in those areas, they will announce to a whole world that those are the lands of their ancestors". The Russian government clearly understood the nature of Armenians and successfully used them in their long-term plans against Azerbaijan Turks and neighboring Georgians.

At the start of XIX century the Russian government organized the first flows of Armenians from Iran and Turkey into Garabagh. As a result, Russians included Armenians together with Grigorian Albans into their first statistic data. For the first time it was shown in statistical book compiled by Russian military command in 1823. According to the book, only 1559 families from 18563 families lived on the territory of present Garabagh were Armenians and Grigorian Albans. Figures once more displayed that the major part of population on these lands prior to "great migration" constituted Azerbaijani Turks. Some period later Russian government initiated mass migration of Armenians into Azerbaijan and Garabagh in particular. According to official data, in 1828-1830, i.e. during two years only in

Azerbaijan, including Garabagh there were resettled 40 thousand Armenians from Iran and 84 thousand Armenians from Turkey. These are just the official data. In various sources of the period there are sufficient amount of data indicating that Armenians migrated illegally, secretly. According to evaluations of experts for indicated two years over 200 thousand Armenians migrated into Azerbaijan. Into Garabagh the Armenians moved generally from Iran. This was due to short distance to border and absence of proper border guarding. On the other hand, Russian military deployed on the border did not create any serious hurdles to illegally migrating Armenians. In most cases Armenians migrated by whole villages and while settling on new lands gave them names of Iranian villages. Despite that later they are attempted to correct their "mistakes", names of the most villages are evidencing about their migration from Iran.

Migration of Armenians into Garabagh speeded up the process of armenization of Christian Albans, which lived here from ancient times, and the process became irreversible. Alban church, which existed independently until that time, was subjected to Armenian church in 1836 by decision of Russian government. In aim to strengthen positions of Christian Armenians in some places, including mountain part of Garabagh, Russia continued its policy of resettling during the XIX century. At the end of XIX century number of Annenians in South Caucasus reached 1 million 300 thousand. Official sources of Russia indicated that 1 million of them are Armenians arrived as a result of "Armenian migration". Despite the mass migration of Armenians, Russia failed to reach their dominance in Garabagh province. Armenians still were minority.

In the second half of XIX century very important events took place around the world, various states expressed territorial claims to each other and new alliances were created. Under such circumstances these states attempted to use various subjects in their own interests. Thus, so called Armenian problem was raised during that time by Russia and England. Armenian church initiated visits of various delegations of Armenians to Europe, keep meetings at various levels and try to receive the support for creation of structures of various status on the territory of Turkey. For the first time "Armenian problem" was used by Russia and England, and in fact they became its authors. By initiative of England and Russia at the Berlin congress (1878) with participation of great states, the "Armenian problem" was included into agenda and Turkey was imposed by obligations to keep reforms on the territories where Armenians lived and to protect them against attacks of Circassians and Kurds. To make clear description of the way how impudently Armenians pushed their problem to the agenda we give here two examples. During Berlin congress the Armenian delegation repeatedly used various cynical methods and finally they succeeded to meet Otto Bismarck, the Chancellor of Germany, who chaired at the congress and getting tired of their pushy attempts agreed to meet them. During the meeting he did not allow them to talk much and to their

request about military support he said: "I won't exchange even a bone of Pomeranian soldier for all Armenians". The second episode is happened then they received the negative answer of Bismarck and tried to meet the emperor of Germany or his wife. One of representatives of Armenians - Minas Cheraz describes the case as the following: "Being very exited we desired to meet the empress... In front of the door we met a lanky man in official suite. We told him that we want to meet the empress. Upon hearing this he started to swear at us. Approaching to Mkrtych Khrimyan he slapped him into face... With collapsed hopes we have returned to Constantinople" So impudently Armenians wanted to reach their goals.

After Berlin Congress the official circles of England and Russia are started to widely use "Armenian problem" in their own aim, as a kind of instrument to weaken positions of Turkey. Armenians according to their plans created in Turkey their organizations and undertake attempts to insurgences. Establishment of Armenian terrorist organizations "Khunchak" and "Dashnaksutyun" and their first bloody acts happened namely during this period. They were armed by governments of England and Russia and organized insurgences in various provinces of Turkey, mercilessly massacring local people. At the end of XIX century France also joined to active campaign of protection of Armenians. Great powers succeeded to take advantage from "Armenian problem", but Armenians themselves could not reach anything. Turkey's government defending its national interests impeded realization of intentions of Armenians and suppressed all insurgencies punishing all initiators. Armenian church and terrorist organizations, which met serious resistance of government of Turkey, redirected their attention to South Caucasus, Azerbaijan and especially Garabagh. Armenian population migrated here some time ago might became a base for territorial claims. Peacefully living until that together with local population, keeping with "status of guest" and clearly understanding that they are non-indigenous here, Armenians suddenly displayed their cruelty and irreconcilability and turned into the party expressing claims.

ИСТОРИЧЕСКИЕ ФАКТЫ О КАРАБАХЕ

Попытки армян заполучить Нагорный Карабах являются составной частью территориальных претензий пришлого и безземельного народа. Различные страны неоднократно сталкивались с аналогичными требованиями пришлых народов. Следовательно, это событие не ново для истории. И армяне не проживали на Южном Кавказе, в том числе в Азербайджане, а переселились сюда постепенно из других стран или же были переселены. В Карабахе всегда жили Азербайджанские племена и эта территория была составной частью государств Азербайджана. Карабах во все времена был целой территориальной единицей. Выражение же «Нагорный Карабах» было вымышлено в XX веке со стороны руководства Советской России. Территория Карабаха в древние времена входила в состав Азербайджанского Албанского государства (IV век до н.э.- VIII в. нашей эры) под названием «Арцах» (название «Арцах» связано с именем древнего тюркского племенисаков и означало «смелый сак», «храбрый сак», «мужчина сак»). Албанское государство, включающее и территорию современной Азербайджанской Республики, занимало обширную территорию. Западные границы Албании проходя по озеру Гейче охватывали большую часть территории нынешней Армении. В тот период на этих территориях не было армянских элементов. Территории Арцаха-Карабаха позднее входили в состав Арабского Халифата, а после падения этого государства вошли в состав Азербайджанских государств – Саджидов, Раввадидов, Эльдегизов, Каракойунлу, Аккойунлу, Сефевидов и Карабахского ханства. Карабахское ханство в мае 1805 года было оккупировано со стороны Российской империи. Эта оккупация с небольшим перерывом (исключая период существования Азербайджанской Демократической Республики в 1918-1920 гг.) продолжалась до 1991 года. Независимость Азербайджанской Демократической Республики созданной в 1918 году, а также территориальная целостность и суверенитет Карабаха включительно, конкретно были признаны Парижской Мирной Конференцией. В тот период Карабах не входил в список некоторых спорных территорий.

В тот период западные границы Азербайджана признаваемые международным сообществом, так же как и в период существования Албанского государства 2300 лет назад, проходили по озеру Гейче. Сейчас армяне присвоив исторические земли Азербайджана включили озеро Гейче в свои внутренние территории и переименовали его в «Севан».

Переселение армян на Южный Кавказ происходило постепенно через Малую Азию. Первые группы армян (называвшие себя хай) были малочисленными и переселились в VII-VI вв. до н.э. из Баткан в Малую Азию, в один из восточных районов современной Турции и использовались

как рабы при некоторых хозяйственных работах, в основном при строительстве. Известный ученый, специалист по Армении Х.Адон писал: «Киммерийские племена в VIII веке до н.э. пришли на Балканы, во Фракию. Здесь они встретились с предками армян и взяв их с собой переселили в Матую Азию». Армяне, численность которых постепенно возрастала, несколько раз предпринимали попытки создать небольшие государства на этих территориях, но не смогли создать достаточно продолжительной структуры. Являвшиеся свидетелями таких государств как Манна, Урарту, Мидия, Ассирия, расположенных на относительно близких и далеких территориях, армяне и сами пытались создать подобные государства, но им это не удавалось. Территории на которых расселились пришлые армяне в разные периоды входили в состав того или иного из указанных государств. После возникновения таких государств как Азербайджанская Албания и Атропатена (IV в. до н.э.), т.е. во II веке до н.э. армяне сумели создать свое материнское государство на берегах озера Ван, в Малой Азии. Это государство не играло никакой важной роли, и только в 80-х годах I века до н.э. укрепилось и захватило ряд соседних территорий, включая Атропатену и часть Азербайджанской Албании. Это продолжалось приблизительно в течении 10 лет. Это армянское государство в 66 году до н.э. было разгромлено под ударами Римских войск. Армяне, покинув захваченные территории, вернулись в окрестности озера Ван. Позже армяне стали называть этот этап десятилетней оккупации периодом «Великой Армении». Если следовать этой логике, то Азербайджан являющийся преемником таких государств как Манна, Мидия, Албания и Атропатена может выдвигать претензии на обширные территории находящиеся во власти этих государств на протяжении не десятилетий, а столетий. Или же любой народ имеющий государство в тот период может предъявлять аналогичные требования. По счастью кроме армян с болезненным воображением, такое никому не приходит в голову. После этих событий попытки армян создать собственное государство прекратились. Территории, на которых проживали армяне, были под контролем тех или иных государств. Но другим результатом этих войн было расселение армянских племен на соседних территориях. Хотя нет каких-либо конкретных исторических фактов, не является исключением то, что в те периоды армяне небольшой численностью поселились и на территории Азербайджана. Местное тюркское население использовало их в строительных и других работах.

В период Арабского Халифата, до прихода ислама в Азербайджан на территориях Арцах-Карабах проживало только местное население - Албано-Азербайджанские племена. В VII веке большая часть Арцах-Карабахского населения приняла ислам. До тех пор здесь было принято христианство и огнепоклонничество. Незначительная часть христианского населения ушло в

горы и сохранило свою веру. Они были представителями албанских и других племен. В тот период армянского государства не существовало, но армянская церковь григорианского направления христианства продолжала свою деятельность. Местное албано-христианское население, ушедшее в горы Арцах-Карабаха, первоначально молились только в своих церквях и придерживались с религиозной точки зрения традициям албанской церкви. Но вследствие различий вероисповедания с соседними грузинскими христианами и прекращения связей вообще с христианским миром, эти племена Азербайджанских армян постепенно стали подпадать под влияние армянской церкви, и сначала приняли григорианство, а затем смешались с армянами. Несмотря на все это, племена Азербайджанских албан ушедшие в горную часть Карабаха длительное время сохранили свою этническую и религиозную принадлежность и до середины XIX века в официальных документах описывали себя как представителей албанской национальности и албанской церкви. Большая часть населения Арцах-Карабаха (с XIII столетия используется название Карабах) состояла из местных тюрков и эта провинция в составе различных государств Азербайджана управлялась со стороны правителей из местных племен. Христианское же население, ушедшее в горы, всегда подчинялось этим правителям, но с целью сохранения своей религиозной принадлежности старалось создать определенные структуры самоуправления. Государства Саджидов и Атабеков в начале IX-XIII века фактически объединили страну с политической точки зрения. Но в то же время христианским албанам была дана возможность создать органы самоуправления с целью сохранения своего религиозного отличия. В течении этого времени структуры созданные албанами- христианами в период правления Гасана Джалала (1215-1261 гг.) из династии Мехранидов (вследствие того, что они проживали в мусульманском государстве и принятии большинства мусульманских обычаев, они принимали мусульманские имена, несмотря на то, что являлись христианами) достигли еще более высокого уровня развития. Эта структура называемая Хачинским княжеством подчинялась центральной власти Азербайджана. Династия Гасана Джалала всегда с верностью служила Азербайджанскому правительству. За эту верность правитель Азербайджанской династии Каракойунлу-Джахан шах дал им титул «мелик» (на тюркском языке это означает «владелец имения»). В период существования Азербайджанского государства Сефевидов (1501-1736) местные органы самоуправления были ликвидированы и была создана новая территориально-административная система бейлербекство. Одной из таких территориальных единиц являлось Карабахское бейлербекство. Карабахское бейлербекство состояло из 7 санджаков и 36 нахийе, т.е. не подразумевалось создание какой-либо структуры самоуправления. Это положение продолжалось до первой

половины XVIII столетия. Начиная с этого периода Российское правительство стало использовать христианское население Азербайджана в своих целях. Основа этой политики была положена Петром I, который не скрывал своей оккупационной политики и эта политика была продолжена и после него. Российские правители пытались представить албан-григорианцев проживающих в нагорной части Карабаха как армян и подстрекали их на то, чтобы они приняли это. Но это древнее население Азербайджана не проявляло желания поменять свое название.

После падения государства Сефевидов (1736 год) и краткосрочного правления Надир шаха, в Азербайджане установилась напряженная и сложная политическая ситуация. И Надир шах тоже стал использовать албанских меликов в своих политических целях. Деятельность структур самоуправления в нагорной части Карабаха опять возродилась. На территории Хачинского княжества, в свое время управляемого династией Гасана Джалала было создано 5 новых структур самоуправления - меликства. Надир шах намеревался использовать этих меликов для того чтобы ослабить влияние известных тюркских династий Карабаха и сломить сопротивление тех, кто не желал признать его как шаха. Из этих пяти новых структур самоуправления Дизакское меликство было создано Меликом Еганом пришедшим с территории современной Армении. Варандское меликство - меликом Шахназаряном пришедшим с территории нынешней Армении, Хачинское - местным албанцем Гасаном Джалалом, Чилябердское - Меликом Аллахгулу и Тальшское меликство - меликом Усубом пришедшим из деревни Нидж Габалинского района (в настоящее время в указанной деревне проживают албанцы-удинцы). Из этих меликов только основатели Хачинского княжества принадлежали местному албанскому населению, остальные же переселились в Карабах из других местностей. Из этих переселенцев ни один не был армянином, у них были мусульманские имена, общались они только с тюркско-мусульманским населением и соблюдали многочисленные традиции и обряды.

После смерти Надир шаха деятельность меликов значительно ослабла. Но некоторые зарубежные и внутренние силы стали использовать их против правителя Карабаха - Панах хана, а после него и против Ибрагим хана. Представители Российского правительства в Тифлисе приглашали туда меликов и давали им инструкции и поручения с целью ослабить Карабахское ханство. Российское правительство использовало все возможности для того, чтобы убедить меликов, что они не турки-албанцы а армяне-христиане. Россия преследовала цель с помощью меликов распространить христианство в Карабахе и создать здесь христианскую государственную структуру. Эта идея была притягательной и для меликов, и поэтому они с готовностью выполняли поручения русских. Они несколько раз предприняли попытки

организации покушения на Ибрагим хана, но не добились своих целей. Ибрагим хан был вынужден заключить в тюрьму всех меликов и их каталикоса. Позже некоторые из них бежав из заключения ушли в Тифлис и начали открытую борьбу против Карабахского ханства.

Таким образом, с начала XVIII столетия, с одной стороны желание албан, которые приняли григорианство, найти сильных покровителей приверженных той же религии, а с другой стороны планы России заполучить регион Южного Кавказа полностью совпадали. Россия не скрывала своего намерения создать хотя и бы небольшое христианское государство, форпост на территории Карабаха с тем чтобы далее использовать его против Азербайджана, Турции и Ирана. Перспектива же обладания своим независимым государством казалась очень соблазнительной Карабахским меликам и усиливала их сепаратистские настроения. На самом же деле, создание здесь какого-либо независимого государства было нереальным. Поэтому Россия довольствовалась тем, что давала обещания меликам и использовала их сепаратистские настроения для того чтобы ослабить Карабахское ханство, сломить его сопротивление и в конце концов взять под контроль и захватить. В тот период армянская церковь, став достаточно активной посылала своих представителей в дворцы Европы и России и старались направить внимание глав государств на «армянский вопрос» и пытались заполучить их поддержку на создание армянского государства на территории Турции или территории Южного Кавказа. Россия проявляя большой интерес к обращениям армян, превратила «армянский вопрос» в один из основных инструментов в своей восточной политике. В период правления Екатерины II была предпринята первая серьезная попытка создать армянское государство на Южном Кавказе. Большая активность меликов албан-григорианцев в Карабахе привлекла внимание к этой территории. Екатерина II считала албанских меликов представителями армянского сообщества и создавая армянскую провинцию в Карабахе, руками этих меликов пыталась привлечь сюда армян из других местностей. Вследствие малой численности армян и албан-григорианцев в Карабахе, создание здесь какого-либо армянского государства без организации притока армянского населения из других местностей было невозможно. Г.А.Потемкин, любимец Екатерины II и идеолог политики по Кавказу, открыто демонстрировал антиазербайджанскую политику русского правительства в своем письме командиру войсками России на Южном Кавказе от 6 апреля 1783 года: «Шушинский Ибрагим хан обязательно должен быть свергнут и затем, Карабах должен быть превращен в армянскую провинцию зависимую только от России. Для создания этой новой провинции вы должны использовать все возможности. Таким образом,

армяне будут стекаться сюда из других местностей». В результате мудрой политики Ибрагим хана Россия не смогла достичь своих коварных целей.

Последняя попытка заполучить Южный Кавказ, претворить в жизнь намеченные планы, включая увеличение численности армян в некоторых провинциях, была предпринята Екатериной II весной 1796 года. Под руководством генерала В.Зубова был организован новый поход на Южный Кавказ. Во время этого похода одним из советников В.Зубова был армянский священник Иосиф. Но внезапная смерть Екатерины II прервала этот поход.

С целью облегчения своей задачи Россия также рассматривала албан принявших христианство (григорианство) как составную часть «армянского вопроса». Карабахские мелики долгое время сопротивлялись этому процессу, т.е. к восприятию их как армян. Не случайно, что Хачинский князь Гасан Джалал приказал написать на Гянджасарском храме следующие слова: «Я, Гасан Джалал построил этот храм для своего народа Агванк». И в других источниках и документах они называли себя албанцами, агванцами. Но впоследствии, в особенности после массового переселения армян организованного Российским правительством из Ирана и Турции на Южный Кавказ, включая Карабах, они сдались перед лицом этой идеологической линии и частично согласились называть себя «армянами». Россия, укрепляя свои позиции в Азербайджане, старалась переселить как можно больше армян в Карабах. В оккупационной войне против Азербайджана активно участвовали офицеры армянского происхождения российской армии. Армянские офицеры, участвующие в составе российской армии в военных операциях использовали все средства для усиления позиций армян в Карабахе. Ирано-Российские войны (1804-1813, 1826-1828 гг.) и Турецко-Российские войны (1806-1812, 1828-1829 гг.) сыграли решающую роль в переселении армян в Карабах. В процессе этих войн армяне, проживающие в Турции и Иране заняв предательскую позицию по отношению к своим правительствам, перешли на сторону российских войск. Создавая отряды, они выполняли поручения Российского военного командования, наносили удары с тыла по Иранским и Турецким войскам, организовывали мятежи и жестоко расправлялись с беззащитным мирным населением. Эти армянские отряды вооружались со стороны российской армии. Таким образом, армянские руководители надеялись завоевать расположение России и ее помощью создать на территории Турции или Ирана какую-либо автономную или независимую государственную структуру. Но их намерение не воплотилось в жизнь. Они опасались быть наказанными за предательство по отношению к Турции и Ирану и заявили о своем желании переселиться на территорию Российской империи после окончания войн. Это совпадало и с интересами России. Россия преследовала цель создания себе сильного оплота с помощью армян переселенных на недавно оккупированный Южный

Кавказ, включая Азербайджан. Туркменчайский договор заключенный между Россией и Ираном в 1828 году и договор между Россией и Турцией заключенный в 1829 году в Эдирне юридически обосновал переселение армян в Азербайджан. Началось массовое переселение армян в Азербайджан, включая Карабах. Местное население Карабаха пыталось противостоять расселению армян на самых лучших землях и вообще переселению армян, но не смогли достичь каких-либо значительных результатов. Российские войска безжалостно подавляли любое сопротивление. Представители местного населения Карабаха неоднократно обращались к послу России в Иране А.С.Грибоедову с требованиями прекратить переселение армян. Российский посол руководивший переселением армян каждый раз успокаивал местное население, что эти переселения носят временный характер и армяне надолго 'здесь не останутся, а будут переселены внутрь России. С другой же стороны, вследствие того, что А.С.Грибоедов хорошо знал армян, он писал императору России: «Ваше превосходительство, вдруг Вы разрешите расселение армян на центральных российских территориях. Они такое племя, что прожив там несколько лет, станут возвещать всему миру, что это земли их предков». Российское правительство прекрасно понимало сущность армян и успешно использовали это в своих долгосрочных планах против Азербайджанских тюрков и соседних грузин.

В начале XIX столетия Российское правительство организовало первые переселения армян из Ирана и Турции в Карабах. И как результат этой политики, русские включали армян наряду с албанцами-григорианцами в составляемые ими первые статистические данные. В статистическом сборнике составленном российским военным командованием в 1823 году это было впервые проявлено. Согласно этому документу только 1559 семей из 18563 семей проживавших в тот период на территории нынешнего Карабаха являлись армянами и албанцами-григорианцами. Цифры еще раз подтверждают, что большую часть населения на этих территориях до «великого переселения» армян составляли Азербайджанские тюрки. Некоторое время спустя после сбора этих статистических данных Российское правительство начало массовое переселение армян в Азербайджан, включая Карабах. Согласно официальным данным, в 1828-1830 гг., т.е. в течение всего лишь двух лет в Азербайджан, включая Карабах было переселено 40 тысяч армян из Ирана и 84 тысячи армян из Турции. Это всего лишь официальные данные. В различных источниках того периода достаточно информации, указывающей на то, что армяне переселялись неофициально, скрытно. По подсчетам специалистов в течении этих 2 лет более 200 тыс. армян переселились на территорию Азербайджана. В Карабах армяне переезжали в основном из Ирана. Это было связано непосредственно с близостью границы, а также отсутствием ее надежной охраны. С другой стороны находящиеся на

границе русские военные не создавали серьезных препятствий нелегально переселявшимся армянам. В большинстве случаев армяне переезжали целыми деревнями, и обосновываясь на новых местах давали им названия иранских деревень. Несмотря на то, что они впоследствии пытались исправить свои «ошибки», названия многих деревень свидетельствуют об их переезде из Ирана.

Переселение армян в Карабах ускорило процесс арменизации албанских христиан, проживающих здесь издревле, и приобрело необратимый характер. Независимо существовавшая до тех пор албанская церковь в 1836 году, по решению Российского правительства, была подчинена армянской церкви. В целях укрепления позиций армян-христиан в ряде местностей, в том числе в нагорной части Карабаха, Россия в течение XIX века продолжила переселенческую политику. В конце XIX века на Южном Кавказе численность армян достигла 1 млн. 300 тыс. По признанию официальных источников России из них 1 млн. составляют армяне, прибывшие в результате «армянского переселения». Несмотря на массовый поток армян, Россия не смогла добиться их численного превосходства в Карабахской провинции. Армяне все еще были в меньшинстве.

Во второй половине XIX века в мире происходят важные события, государства начинают предъявлять друг другу территориальные претензии, заключаются межгосударственные союзы. В такой обстановке, они поднимая различные вопросы пытались использовать их в своих целях. Так называемый армянский вопрос был подброшен в этот период Россией и Англией. По инициативе армянской церкви различные делегации армян посещают Европу, проводят встречи на разных уровнях, стараясь получить поддержку для создания на территории Турции структур различного статуса. Самым интересным является то, что они проявили подобное желание, не имея ни в одной области Турции численного большинства. Впервые воспользовались «армянским вопросом» Россия и Англия, фактически они и явились его авторами. По инициативе Англии и России на Берлинском конгрессе (1878 года) с участием крупных держав на повестку дня был вынесен «армянский вопрос» и на Турцию были наложены обязательства по проведению реформ на территориях с проживанием армян и их защите от нападений курдов и черкесов. Для того чтобы дать ясное представление о том как беззастенчиво армяне выдвигали на повестку дня свой вопрос, необходимо привести два примера. Во время Берлинского конгресса армянская делегация неоднократно использовала самые различные, циничные методы и в результате им удалось попасть на прием к председательствовавшему на конгрессе канцлеру Германии - Отто Бисмарку. Бисмарк устав от их настойчивых попыток согласился принять их. Во время приема он не позволял им долго говорить и в конце концов на их просьбу о

военной помощи заявил: «Я не променяю и кости солдата-померанца на всех армян». Второй эпизод состоит в том, что после получения отрицательного ответа от Бисмарка они предприняли попытку встретиться с императором Германии или его супругой. Один из представителей армян - Минас Чераз так описывает эту попытку: «Будучи в очень сильном волнении, мы хотели встретиться с императрицей... У дверей нас встретил крупный мужчина в официальной одежде. Мы сказали ему, что желаем встретиться с императрицей. Услышав это, этот человек стал осыпать нас ругательствами. Приблизившись к Мкртычу Хримяну он дал ему пощечину...С обрушившимися надеждами мы вернулись в Константинополь». Таким наглым образом армяне желали добиться своих целей.

После Берлинского конгресса официальные круги Англии и России стали широко использовать «армянский вопрос» в своих целях, как своего рода инструмент для ослабления позиций Турции. Согласно их плану армяне создавали в Турции свои организации, предпринимали попытки мятежей. Создание армянских террористических организаций «Гнчак» и «Дашнакцутюн» и их первые кровавые акты приходятся именно на этот период. Они вооружались со стороны правительств Англии и России и организовывали мятежи в различных провинциях Турции, жестоко расправляясь с местным населением. В конце XIX столетия и Франция присоединилась к активной компании защиты армян. Крупные державы смогли извлечь достаточную пользу из «армянского вопроса», а сами армяне ничего не смогли добиться. Правительство Турции защищая национальные интересы своей страны не позволило претворить в жизнь намерения армян и подавило все мятежи, наказав при этом зачинщиков. Армянская церковь и террористические организации, столкнувшись с серьезным сопротивлением правительства Турции, направили свое внимание на Южный Кавказ, Азербайджан и в частности на Карабах. Армянское население, переселенное сюда некоторое время назад могло стать основой для территориальных претензий. Жившие до тех пор в мирном соседстве с местным населением, придерживающиеся «статуса гостя» и прекрасно понимавшие, что они здесь пришлые, армяне, вдруг проявили свою жестокость и непримиримость превратившись в сторону предъявляющую претензии.

M Ü N D Ə R İ C A T C O N T E N T S C O Д E P Ж A H И E

<i>Qarabağ haqqında tarixi faktlar</i>	4
<i>Historic facts about Garabagh</i>	19
<i>Исторические факты о Карабахе</i>	34

QARABAĞ AZADLIQ TƏŞKİLATI ORGANIZATION OF LIBERATION OF GARABAGH ОРГАНИЗАЦИЯ ОСВОБОЖДЕНИЯ КАРАБАХА

Qarabağ haqqında tarixi faktlar Historic facts about Garabagh Исторические факты о Карабахе

Naşir: Namiq Həbibov
Publisher: Namig Habibov
Издатель: Намиг Габиров

Texniki redaktor: Rövşən
Technical editor: Rovshan
Технический редактор: Ровшан

Dizayn: İradə Əhmədova, Seyhun Əliyev.
Design by: İrada Akhmedova, Seyhun Aliyev
Дизайн: Ирада Ахмедова, Джейхун Алиев

Çapa verilmişdir: 02.07.2009
Çapa imzalanmışdır: 27.07.2009
Tiraj-1000; 3,2 çap vərəqi.
Sifariş №224
Biznesmen "Namiq Həbibov"
mətbəəsində çap olunmuşdur.

Signed for design: 02.07.2009
Signed for print: 27.07.2009
Number of copies: 1000;
Conventional printed paper 3,2
Order № 224
Publishing House of businessman
Namiq Habibov

Сдано в набор: 02.07.2009
Подписано в печать: 27.07.2009
Количество экземпляров: 1000;
Условный печатный лист: 3,2
Заказ № 224

Частное издательство предпринимателя
Намига Габибова